

4. Кержнер А. Вижницький Ребе. Возвращение. – URL: <http://jew-observer.com/evrejskaya-ukraina/vizhnickij-rebe-vozvrashhenie/> (дата звернення: 11.04.2018).
5. Нахимович З. Дорогами Ружинских хасидов. – URL: <http://www.ijc.ru/istoki87.html> (дата звернення: 11.04.2018).
6. Нахман из Брацлава. – URL: www.eleven.co.il/?mode=article&id=12927&query= (дата звернення: 11.04.2018).
7. Рабинович Я. Й. На зламі віків: до 1000-річчя проживання євреїв в Україні. – К.: Б.в., 1998. – 360 с.
8. Ружинський цадик. – URL: <http://www.eleven.co.il/article/13618> (дата звернення: 11.04.2018).
9. Святыє места в Україні. – URL: <http://sinagoga.kiev.ua/holy> (дата звернення: 11.04.2018).
10. Сидур для начинающих. Краткий сборник еврейских молитв и благословений с транслитерацией слов. – Иерусалим: «АВИДА» Лтд., 2001. – 215 с.
11. ХАБАД. – URL: <http://www.eleven.co.il/?mode=article&id=14385&query=> (дата звернення: 11.04.2018).
12. Цвелік Е. Еврейская Атлантида: штетл и его цадики. – URL: <http://berkovich-zametki.com/2013/Starina/Nomer3/ECvelik1.php> (дата звернення: 11.04.2018).
13. Шмулін Б. Могили праведников в Украине: места надо знать. – URL: <http://www.migdal.org.ua/times/15/2504/> (дата звернення: 11.04.2018).
14. Battenberg F. Żydzi w Europie / Przekład A. Soróbką. – Wrocław: Ossolineum, 2008. – 442 s.
15. Bemporad J., rabin. Żydzi: współgospodarze czy goście? // Muszyński H. J., abp. Europa wspólnotą ducha. – Gniezno: Gaudentium, 2007. – S.228–237.
16. Engelking B. Na łące popiołów. Ocaleni z Holocaustu. – Warszawa: Cyklady, 1993. – 221 s.

References

1. Alon (Grinberg) L. Vechnyj ogon'. – URL: <http://berkovich-zametki.com/2009/Zametki/Nomer6/Alon1.php> (дата звернення: 11.04.2018).
2. Vizhnic, hasidskaja dinastija. – URL: <http://www.eleven.co.il/?mode=article&id=10909&query=%C2%C8%C6%CD%C8%D6> (дата звернення: 11.04.2018).
3. Zvigljanych S. Palomnichestvo hasidov v Uman': Zachem evrei edut v Ukrainu. – URL: <http://112.ua/statji/palomnichestvo-hasidov-v-uman-zachem-evrei-edut-v-ukrainu-257531.html> (дата звернення: 11.04.2018).
4. Kerzhner A. Vizhnickij Rebe. Vozvrashhenie. – URL: <http://jew-observer.com/evrejskaya-ukraina/vizhnickij-rebe-vozvrashhenie/> (дата звернення: 11.04.2018).
5. Nahimovich Z. Dorogami Ruzhinskih hasidov. – URL: <http://www.ijc.ru/istoki87.html> (дата звернення: 11.04.2018).
6. Nahman iz Braclava. – URL: www.eleven.co.il/?mode=article&id=12927&query= (дата звернення: 11.04.2018).
7. Rabinovych Ja. J. Na zlamy vikiv: do 1000-richhja prozhyvanija jevrejv v Ukraїni. – К.: Б.в., 1998. – 360 с.
8. Ruzhinskij cadik. – URL: <http://www.eleven.co.il/article/13618> (дата звернення: 11.04.2018).
9. Svjatye mesta v Ukraine. – URL: <http://sinagoga.kiev.ua/holy> (дата звернення: 11.04.2018).
10. Sidur dlja nachinajushhih. Kratkij sbornik evrejskih molitv i blagoslovenij s transliteraciej slov. – Ierusalim: «АВИДА» Лтд., 2001. – 215 с.
11. HAVAD. – URL: <http://www.eleven.co.il/?mode=article&id=14385&query=> (дата звернення: 11.04.2018).
12. Cvelik E. Evrejskaja Atlantida: shtetl i ego cadiki. – URL: <http://berkovich-zametki.com/2013/Starina/Nomer3/ECvelik1.php> (дата звернення: 11.04.2018).
13. Shmulin B. Mogily pravednikov v Ukraine: mesta надо znat'. – URL: <http://www.migdal.org.ua/times/15/2504/> (дата звернення: 11.04.2018).
14. Battenberg F. Żydzi w Europie / Przekład A. Soróbką. – Wrocław: Ossolineum, 2008. – 442 s.
15. Bemporad J., rabin. Żydzi: współgospodarze czy goście? // Muszyński H. J., abp. Europa wspólnotą ducha. – Gniezno: Gaudentium, 2007. – S.228–237.
16. Engelking B. Na łące popiołów. Ocaleni z Holocaustu. – Warszawa: Cyklady, 1993. – 221 s.

Stepanova O. A., Doctor of sciences in philosophy, Head of the Department of Tourism Management of the Open International University of Human Development «Ukraine» (Ukraine, Kyiv), palamist@gmail.com

Cultural and tourist potential of contemporary Judaic sacral geography in Ukraine

Relevance of the study is that Ukrainian Tourism and Religious Studies have not studied the cultural and religious potential of Judaic sacred geography as an important part of religious tourism. **The main objective of the study** is to consider the tourist and cultural potential of the main topes of contemporary Judaic sacred geography in Ukraine. **Methodology.** The historical method made it possible to reveal the history of the formation of the halo of the sanctity of particular Jewish places, referred to in the article; the hermeneutical method interpreted the implicit meaning of individual sacred prayer and Tanakhic texts for a broader representation of Jewish concepts; with the help of a biographical method, the most important strokes of the biography of individual Jewish tzadiks, whose figures will be of interest not only to researchers of Jewish culture, but also to a broad intellectual audience in Ukraine and other countries, are highlighted. **Scientific novelty.** The importance of using the cultural and religious potential of Judaic sacred geography in the modern tourist industry of Ukraine is studied. It is proved that from the point of view of the cultural and tourist potential, the places of Jewish pilgrimage in Ukraine are attractive for non-religious Jews in the light of the concept of memory, which became especially actual after the Catastrophe of the 20th century. **Conclusions.** A significant contribution of the Jews of Ukraine to the Jewish and world culture was Hasidism – a religious movement that combined mystical faith, ethical teaching and practical way of life. The history of Eastern European Jewry of the last three centuries can not be imagined without Hasidism. A tours to the places of Jewish pilgrimage here-and-now symbolizes a non-existent past, witnessed in the lengthy narratives of the Torah, Talmudic commentaries and biographical stories. The sites of the Jewish pilgrimage have a cultural and tourist potential not only for Jews, but also for people who are interested in the history of spirituality that has arisen in the cultural space of the previous centuries in the polyphony of national, religious, social, cultural, artistic and even natural climatic.

Keywords: cultural and tourist potential, Judaic sacral geography, religious tourism in Ukraine, pilgrimage, Hasidism.

* * *

УДК 291.7

Фоменко А. В.,
пошукач кафедри культурології, Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова (Україна, Київ), antonio.fomenko@gmail.com

ФЕНОМЕН РЕЛІГІЙНОГО ФУНДАМЕНТАЛІЗМУ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРИ

Досліджено феномен релігійного фундаменталізму на пострадянському просторі. Простежено основні прояви фундаменталізму в Католицькій церкві (Священницьке братство святого Пія X, Opus Dei), ісламі (салафія), які виражають протест традиційної культури, що проявляється у вигляді екстремізму, тероризму, ревізіоністських поглядів на історію. Відзначено, що важливою особливістю розуміння фундаменталізму в ключі культури постмодерну є фактор необізнаності суб'єкта, що потрапляє у діючість мовної гри запропонованого нарративу. Здійснено інтерпретацію феномену політичного православ'я, обумовленого наявністю оригінальної нарративної складової. Доведено, що консервативне російське православ'я використало основні прийоми і принципи постмодерну, внаслідок чого з'явилось сучасне політичне православ'я як вияв релігійного фундаменталізму, явище якого на пострадянському просторі пов'язане із залишками тоталітарного минулого та тенденціями до авторитаризму державної влади.

Ключові слова: релігійний фундаменталізм, політичне православ'я, пострадянський простір, культура постмодерну, релігійний нарратив.

Особливості культури постмодерну знімають із нас необхідність проводити чітку дефініцію того, що саме є проявом культури постмодерну, а що ним не варто вважати. Всеосяжність і розмитість категоріальної матриці постмодерну відкриває перед науковцями широку дослідницьку перспективу: можливість розгляду будь-яких суспільних, культурних та релігійних явищ сучасності як прояву його широкої феноменології. Не є виключенням і релігійний фундаменталізм, що, як і

будь-яке соціокультурне явище сьогодення, вбирає в себе багато важливих елементів культури постмодерну. Відштовхуючись від такого порядку речей, маємо право інтерпретувати феномен політичного православ'я як прояв релігійного фундаменталізму, обумовленого наявністю оригінальної нарративної складової.

Характерно, що проблематика, пов'язана з феноменом релігійного фундаменталізму, вперше актуалізувалася в США, де активно відбувалося становлення культури модерну, а темпи розвитку індустріалізації та науково-технічного прогресу випереджали європейські показники. Першим виявом релігійного фундаменталізму стає зростаюча тенденція до конфронтації між культурою модерну та американськими протестантськими деномінаціями. Справа в тому, що на початку ХХ століття у середовищі американських протестантів починають поширюватися нарративи про верховенство духовної влади над світською та осуд будь-яких проявів політичного та релігійного лібералізму [10, с. 134]. Виступаючи за буквально розуміння Святого Писання, фундаменталісти прагнули повернутися у «старі-добрі часи», під якими вони розуміли домодернову епоху [13]. Першими формами актуалізації феномену релігійного фундаменталізму стали судові позови американських протестантів проти викладання теорії еволюції Дарвіна в школах штату Теннессі. Ці судові тяганини завершилися перемогою фундаменталістів і затвердженням законодавчого т.зв. «акту Батлера», що забороняв викладання у штаті Теннессі теорії походження видів [11].

Поступово хвиля боротьби з технічним прогресом, новими науковими теоріями, лівими політичними поглядами та модернізмом взагалі почала поширюватися на інші релігійні течії й організації. Значними виявилися прояви релігійного фундаменталізму в католицтві, де його провідними розповсюджувачами стали консервативні церковні організації. Яскравим проявом феномену релігійного фундаменталізму в Католицькій церкві була діяльність «Священницького товариства святого Пія Х», яке було засновано архієпископом Марселем Лефевром у 1970 році. Архієпископ-традиціоналіст рішуче виступив з осудом реформ Другого ватиканського собору, особливо тих, що стосувалися модернізації Церкви та розвитку екуменічного спілкування з іншими релігійними організаціями. Протистояння Лефевра і Ватикану призвело до офіційного відлучення архієпископа від Церкви. У 1991 році Лефевр помер, але його прихильники й надалі активно борються проти модернізму й сьогодні. Деякі з них у своїй консервативній риторичі виходять за межі прийнятої політичної коректності й звертаються до доволі суперечливих тверджень. Наприклад, католицький єпископ-традиціоналіст Річард Вільямсон відомий відкиданням Голокосту та антисемітською риторикою [16]. Інші релігійні згромадження, що діють під егідою офіційної Церкви, на кшталт «Opus Dei», певною мірою заплямували себе співпрацею з авторитарними режимами в Іспанії та країнах Латинської Америки. Деякі з цих організацій і досі підтримують тісний зв'язок із консервативними політичними силами по всьому світу [17]. Ватикан тримає жорстку дистанцію від релігійних тлумачень, що баланують на межі з релігійним фундаменталізмом, навіть якщо їх використовують організації, формально підпорядковані Святому Престолу.

Становлення ісламського фундаменталізму відбувалося у першій половині ХХ століття. Воно пов'язано з крахом колоніальної системи та зростаючим рівнем національної свідомості народів Близького Сходу. Нерідко ісламський фундаменталізм називають салафією, від арабського ас-салафія ас-салихун, що перекладається як «благочестиві предки». Під «благочестивими предками» розуміються три перших покоління мусульман – сподвижників Моххамеда, їх учнів та послідовників. Ця модель, що описує повернення до метафізичних і релігійних витоків, зафіксована та відрефлексована в самій ісламській традиції. По суті, під поняттям ісламського фундаменталізму в ісламському світі розуміється збільшення числа угруповань, які критично налаштовані щодо ісламських реформістських рухів. Ці угруповання критикують також світських лідерів і уряди мусульманських країн, які не виконують релігійні зобов'язання перед ісламською общиною (уммою) [1]. Зростання ісламського фундаменталізму в ісламському світі було пов'язане з витісненням з політичної арени Близького Сходу лівих політичних сил. Специфіка політизації ісламу виражалася насамперед у використанні ісламських гасел для досягнення цілком секулярних цілей [9]. Виходячи з вищезазначеного, можемо констатувати, що фундаменталізм є явищем широким та всеосяжним. Його можна співвідносити з будь-якою ідеологічною системою, що включає в себе комплекс феноменів релігійного й ідеологічного порядку. Ці явища виражають протест традиційної культури проти процесів модернізації або вказують на факти ірраціональної та деструктивної поведінки, які проявляються у вигляді екстремізму, тероризму, ревізійністських поглядах на історію, поширенні у суспільстві «теорій змови». Фундаменталізм як самостійне явище властивий не лише ісламу та християнству, а й іудаїзму, індуїзму та новим релігійним рухам. Однак прояви фундаменталізму властиві й явищам секулярного характеру [10, с. 135].

Важливою особливістю розуміння фундаменталізму в ключі культури постмодерну є фактор необізнаності суб'єкта, що потрапляє у дійсність мовної гри. Типовим для фундаменталістських угруповань стає сприйняття їх адептами інформаційного конструкту за «чисту монету». Таке однобоке, деколи легковірне сприйняття фундаменталістських нарративів, є наслідком особливостей соціального фактору. Жертвами релігійного фундаменталізму найчастіше стають люди похилого віку, молодь без визначеної життєвої позиції, люди, що займають низьке соціальне положення з низьким рівнем освіти. Ступінь їх релігійної обізнаності часто стає запорукою актуалізації релігійних уявлень у вигляді «обрядовір'я». Саме такий тип суб'єктів утворює пасивну частину прихильників релігійного фундаменталізму. Активна частина частіше за все складається зі священнослужителів та церковних неофітів готових до рішучих дій заради захисту своєї віри від всіляких нападів. Задля утримання духовної влади та підтримки паритету між цими двома типами прихильників, духовенство умисно використовує відносно мирян важелі духовної влади. Ці важелі актуалізуються у вигляді «требного» характеру діяльності священнослужителів, що пояснює відносну культурну пасивність і вимушений фундаменталізм духовенства [там само, с. 150].

Фундаменталізм завжди виникає там, де відбувається важливий історичний злам світоглядних систем, починає занепадати культурна або релігійна традиція, загострюється протистояння між «старим» та «новим» та відбуваються кардинальні історичні зміни. Неможливість адоптації до «нового» та прагнення до повернення «старого» породжує бажання відродити «старе», що в принципі не є можливим, саме тому фундаменталісти прагнуть загальмувати рух культури вперед і викликати стагнацію, що може спричинити деградацію [13]. Неможливість відродження «старого» викликає явище, що є доволі характерним для культури постмодерну. Визнаючи неможливість повернення у «старе–добре минуле», фундаменталізм намагається «воскресити» характерні для «старого» наративи, але зважаючи на те, що традиція інтерпретації наративів занепадала, фундаменталізм вигадує нове смислове наповнення старих наративів. При таких умовах ми потрапляємо до дійсності постмодерністської мовної гри. Фундаменталісти будують навколо себе нову дійсність, що являє собою конструкт, зіставлений із переказаних по–новому старих наративів. Відсутність традиції та широкий спектр інтерпретацій дають фундаменталістам змогу самостійно робити «переміщення кордону» та встановлювати правила мовної гри. Фактор співвідношення нових правил цієї гри з культурними реаліями минулого нікого не цікавить.

Зрозуміло, що будь–які угруповання фундаменталістів, будь–то послідовники політичного православ'я, радикальні ісламісти чи навіть іудейські фундаменталісти будуть заперечувати таку трактовку їх релігійних або політичних переконань як феномену постмодерністської культури. Навпаки, основний напрямок їх риторики – це боротьба з будь–якою формою культурного сьогодення, серед яких культура постмодерну визначається як найстрашніша [там само]. Але слід зазначити, що техніка будівництва ідеологічних систем фундаменталістів – геть постмодерністська. Іноді самі того не розуміючи, вони використовують ідеологічні моделі, характерні суто для культури постмодерну. Така тенденція характерна і для політичного православ'я, що починає свої витoki в історичних подіях, які були пов'язані з руйнуванням модерністських уявлень про світ, втіленням яких ставала радянська ідеологічна система.

Умови виникнення «стану постмодерну» можливі у випадку збігу декількох важливих обставин. Перш за все, це крах традиційного суспільства з характерною для нього системою взаємовідносин, інститутів та уявлень про світ [5, с. 176]. По–друге, це переосмислення культури модерну, що приходить на зміну традиційному суспільству після його занепаду, по–третє, це відсутність у культурному контексті можливості метафізичного сприйняття, що виражається у вигляді ніцшеанського наративу про «смерть Бога». Ці умови – «наріжний камінь» розуміння культурних, соціальних і релігійних процесів, що відбуваються в умовах так званого «суспільства доби постмодерну». Для глибшого розуміння предмету дослідження, слід визначитися з тим, коли саме культурна дійсність постмодерну встановилася на теренах колишнього СРСР.

Револьюційні події, що призвели до занепаду Російської імперії, встановлення радянської влади

та принесенні нею соціокультурні зміни (репресії, колективізація, індустріалізація) стали причиною штучного знищення традиційного суспільства з усіма притаманними йому особливостями. На відміну від західної культурної традиції, де виникнення ситуації «смерті Бога» було органічною частиною розвитку суспільства доби модерну, в молодій Країні Рад процес секуляризації був частиною державної політики. Примусова секуляризація, що прийняла в СРСР формат «войовничого атеїзму», створила передумову поступового занепаду довіри до будь–якої форми наративу, у тому числі й актуалізованого у вигляді державної ідеології. У свою чергу криза модерністської ідеології та втома від «соцреалізму» призвела до іронічного переосмислення державного офіціозу у пізньо–радянський період. У той же час на теренах СРСР відбувалися значні соціокультурні зрушення. Актуалізувалося прагнення громадян Країни Рад до певної ревізії минулого досвіду, було проголошено курс на «перебудову» та створення нової ідеологічної моделі, яка отримала назву «соціалізм із людським обличчям». Паралельно з цим відбувалося проникнення західної культури постмодерну до країн соціалістичного блоку. Комбінація всіх цих процесів разом із рядом політичних та соціальних факторів призвела до розпаду СРСР. Однак, важливо зазначити, що на думку багатьох дослідників пострадянський постмодерн багато в чому не співпадає зі світовими тенденціями цієї культури. Це пов'язано з тим, що в багатьох країнах колишнього СРСР досі поширене переконання у необхідності існування феномену «сильної держави», залишаються актуальними «цінності виживання», популярні праворадикальні наративи та інститут «традиційної сім'ї». Це дозволяє дослідникам вказувати на своєрідну «безпідставність» постмодерну на пострадянському просторі [3, с. 161].

Цікаво, що історично процес поширення культури постмодерну на теренах колишнього СРСР співпадає з підйомом як релігійного, так і націоналістичного фундаменталізму [4, с. 5]. На хвилі проголошення політики «гласності» та відміни цензури, духовний вакуум, де до недавніх пір панувала застаріла державна ідеологія, починав заповнюватися новими наративами та інтерпретаціями старих традицій, зміст яких частіше за все був відірваний від історичного коріння. Такий феномен був наслідком втрати національної, релігійної та культурної ідентичності народів колишнього СРСР. З іншого боку, каталізатором зростання релігійного фундаменталізму в суспільстві стало агресивне заперечення культури споживання з боку колишніх радянських людей. Цей процес був пов'язаний із крахом планової економіки та встановленням на пострадянському просторі капіталістичної системи, яка, за відсутністю історичного досвіду, розвивалася в екстремальних умовах. Результатом цього процесу стало гостре протиріччя між обмеженим слабкою економікою простором споживчих можливостей і простором бажань, що динамічно розвивався [7, с. 7]. Ці суспільно–політичні процеси стали причиною виникнення у певних верств населення реакції відторгнення західної культури та всього ряду соціокультурних змін, що прийшли разом із нею. Цей процес актуалізувався у виникненні консервативних, подеколи націоналістичних, організацій і релігійних ЗМІ, що пропагували ідеї «боротьби з бездуховністю»

та повернення до традиційного суспільства. Майже завжди ці рухи мали значну підтримку церкви чи доколацерковних організацій. Як було зазначено вище, така ситуація «зламу епох» є типовою для поширення у суспільстві фундаменталістських настроїв і рухів [10, с. 136]. Цікавим є те, що саме церква, яка у часи СРСР залишалася поза зоною політичного життя, з кінця 80-х років виходить на суспільно-політичну арену та заявляє про себе. З початком політичних змін на пострадянському просторі, церква зосередила свою увагу на ослабленні основ радянської системи та зайняла доволі ліберальну позицію. Але з встановленням у Росії дружнього до церкви політичного порядку, у церковній політиці намічається протилежна тенденція, що яскраво проявилася в лобюванні антиліберального релігійного закону 1997 року. У певний момент вона займає крайню з можливих компромісних позицій і продукує комплекс консервативних ідей [там само]. Ця тенденція починає проявлятися з 1998 року, особливо у виступах митрополита Кирила, присвячених критиці лібералізму [8]. Так, поступово оформлюється загальна картина внутрішньої та зовнішньої церковної політики у відношенні до культурного та суспільно-політичного сьогодення Російської Федерації.

Варто зазначити, що процеси радикалізації політики РПЦ і поширення культури постмодерну на теренах колишнього СРСР проходили майже паралельно. З огляду на тотальність постмодерну як культурного явища, не слід нехтувати цим фактом та виключати ймовірність впливу сучасної культури на релігійне віровчення. Відомо, що релігія, як явище соціальне, здатна до певної культурної дифузії, вона завжди пристосовується до історичних реалій сьогодення. Звісно, що консервативне та негнучке російське православ'я не мало ні змоги, ні необхідності пристосовуватися до реалій культури постмодерну, але воно яскраво адаптувало деякі його прийоми, наприклад, переосмислення старого, дореволюційного досвіду церкви, використання ідеологічних конструктів та гнучкої системи інтерпретацій, історичний ревізіонізм та міфологізацію дійсності, опору на релігійну естетику тощо. Всі ці прийоми дуже добре відобразилися на формуванні ідеології політичного православ'я.

Вищезгадані процеси, що відбувалися протягом 90-х років ХХ століття, стали своєрідним каталізатором виникнення у доколацерковному середовищі певних ідеологічних трендів, що сформулювали дискурс політичного православ'я. Для того, щоб краще зрозуміти, які саме складові сформували цей дискурс, варто детально проаналізувати шляхи розповсюдження феномену політичного православ'я, серед яких слід виявити декілька магістральних напрямків. Це проповіді, статті, виступи та заяви апологетів політичного православ'я. Серед апологетів цього феномену є ієрархи церкви та церковні функціонери, активні віруючі, доколацерковні публіцисти. Варто зазначити, що пострадянський період охарактеризувався значним зростанням кількості церковних і доколацерковних ЗМІ. Серед виниклих у той час періодичних видань, що можуть бути пов'язані з феноменом політичного православ'я, слід зазначити популярне серед віруючих радіо «Радонеж», журнал «Російській дім», газету «Русь державна», православне інформаційне агентство «Російська лінія» [6]. Серед української церковної періодики таку

позицію підтримував церковний журнал «Спасіть наші душі» та більш дрібна церковна періодика, наприклад, «Почаївські листки». З поширенням Інтернету та збільшенням кількості користувачів серед православних віруючих, з'явилося багато Інтернет-ресурсів, форумів, порталів, youtube-каналів, груп та сторінок у соціальних мережах цього ідеологічного напрямку.

Серед відомих церковних проповідників важливо зазначити наступних апологетів політичного православ'я: митрополита Санкт-Петербурзького та Ладозького Іоанна (Сничева), митрополита Новосибірського та Бердського Тихона (Ємельянова), певною мірою, голову Синодального відділу з взаємодії Церкви та суспільства Московського патріархату (з 31 березня 2009 по 24 грудня 2015 року) протоієрея Всеволода Чапліна та навіть патріарха Кирила, що в багатьох своїх промовах та проповідях часто використовує риторичні моделі для феномену політичного православ'я [15, с. 12]. Серед українських церковних діячів, які у своїй проповідницькій риторичній прибігають до ідеологічних моделей політичного православ'я, варто згадати митрополита Одеського та Ізмайльського Агафангела та відомого православного проповідника протоієрея Андрія Ткачова [14, с. 284], який через свої політичні погляди та скандальність публічних виступів переїхав із Києва в Москву в червні 2014 року. Взагалі, після обрання патріарха Кирила у січні 2009-го року, саме політизований напрямок риторичної з використанням певних ідеологічних конструктів став превалювати у проповідях багатьох ієрархів церкви, у той час як рівень політизованості в церковних ЗМІ частково знизився.

Створюючи певний ідеологічний дискурс, публікації в ЗМІ та проповіді апологетів політичного православ'я вплинули на виникнення ситуації, при якій релігійне мислення потрапляє в певну залежність від політико-ідеологічної обумовленості та забарвлюється використанням специфічних, деколи нехарактерних для православної традиції, наративів. Як було зазначено вище, така тенденція – типовий випадок для релігійного фундаменталізму, коли бажачи повернутися до певної історико-культурної дійсності, фундаменталісти вдаються до конструювання нових ідеологічних моделей. Використовуючи у своїй риторичній елементи традиціоналізму, радикалізму, есхатологічні мотиви та апелюючи до монархічних настроїв, розповсюджувачі політичного православ'я формують оригінальну ідеологічну модель, що вибудовується за принципом постмодерністської мовної гри. Серед умов цієї гри варто виділити низьку ідеологічних трендів. Цікаві публікації з цього приводу випустив російський дослідник Сергій Осьмачко та відомий публіцист, священнослужитель і дисидент Гліб Якунін. У своїй статті «Сучасна політична доктрина Руської православної церкви» Осьмачко зазначає, що «сучасна православна ідеологія», як він її називає, складається з декількох характерних складових:

1. Використання ідеологічних конструктів «Свята Русь» і «православний народ» (де свята Русь – осередок добра на землі, а православний народ – це російський народ-богоносець);

2. Державний релігійний месіанізм, претензії церкви на роль арбітра в діалозі цивілізацій при підміні культурологічного розуміння терміну «цивілізація» політико-правовим;

3. Використання «образу ворога» в інтересах зміцнення становища РПЦ;

4. Підміна «національного» «православним». Поширення комплексу «православного патріотизму»;

5. Антизахідна риторика. Критичне ставлення до глобалізації;

6. Антилібералізм та антидемократизм;

7. Релігійна обмеженість у розумінні загальнолюдських цінностей, прав і свобод людини;

8. Специфічна характеристика взаємин церкви та держави:

– можновладці повинні використовувати силу держави для обмеження зла і підтримки добра (православне розуміння необхідності держави);

– РПЦ наказує своїм чадам підкорятися державній владі, одночасно ухиляючись від абсолютизації влади та ін. [12, с. 79–80].

У свою чергу, Гліб Якунін у власних публікаціях, присвячених розвитку релігійного фундаменталізму в російському православ'ї, додає ще декілька важливих характеристик, на які спираються прихильники політичного православ'я. Серед них він зазначає:

1. Ретроспективність світогляду – зверненість назад, сакралізація минулого;

2. Віра в істинність лише старого стилю (юліанського календаря);

3. Неприйнятність богослужіння на сучасних мовах: для росіян – неприпустимість служіння російською та заборона статутних богослужбових змін;

4. Прихильність ідеї старця Філофея «Москва – Третій Рим»;

5. Політико–релігійна жага до відновлення в Росії монархії, імперії і церковно–державної симфонії, яка нібито існувала до 1917 року;

6. Войовничий антиекumenізм, вимога виходу РПЦ із Всесвітньої ради церков;

7. Антисемітизм [18].

У підсумку нашого дослідження варто зазначити, що така система поглядів, яка сформувалася у Руській православній церкві, – типовий вияв релігійного фундаменталізму, що базується на принципах повернення до «старого» і, усвідомлюючи неможливість цього процесу, намагається гальмувати прогрес. Унікальність вияву цієї тенденції у політичному православ'ї полягає у тому, що на відміну, скажімо, від Католицької церкви, яка принципово дистанціюється від релігійного фундаменталізму, РПЦ активно використовує фундаменталістський дискурс. Багато в чому це явище пов'язане з політичною ситуацією на теренах колишнього СРСР, де досі не відбулося подолання наслідків тоталітарного минулого та зростає тенденція до вияву принципів авторитаризму державною владою.

Список використаних джерел

1. Андерхилл Д. Исламский фундаментализм / Д. Андерхилл, С. Барретт, П. Бернелл и др. [Электронный ресурс] // Весь Мир. – 2001. – Режим доступа: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/politology/3710/>.
2. Бычков В. В. Эстетика / В. В. Бычков. – М.: Гардарики, 2004. – 556 с.
3. Бусыгина И. М. Общественно–политический лексикон / И. М. Бусыгина, А. А. Захаров. – М.: МГИМО, 2009. – 276 с.
4. Верховский А. Политическое православие: русские православные националисты и фундаменталисты, 1995–2001 / А. Верховский. – М.: СОВА, 2003. – 316 с.

5. Гараджа В. И. Социология религии. Учебное пособие / В. И. Гараджа. – М.: Наука, 1995. – 223 с.

6. Иванова Т. Н. Современная русская православная периодическая печать: типология, основные направления, жанровая структура: автореф. дис. ... канд. фил. наук: спец. 10.01.10 «Журналистика» / Т. Н. Иванова. – М., 2003. – 175 с.

7. Ильин В. И. Общество потребления: теоретическая модель и российская реальность / В. И. Ильин // Мир России. – 2005. – №2. – С.3–40.

8. Кирилл (Гундяев). Норма веры как норма жизни: Проблема соотношения между традиционными и либеральными ценностями в выборе личности и общества // Свобода и ответственность: в поисках гармонии / Кирилл (Гундяев). – М.: Отдел внешних церковных связей Московской Патриархии, 2008. – С.19–47.

9. Колодин А. Исламский фундаментализм / А. Колодин [Электронный ресурс] // Культура веры. Путеводитель сомневающимся – Режим доступа: <http://religiocivilis.ru/islam/islami/297-islamskii-fundamentalizm.html?start=1>.

10. Костюк К. Православный фундаментализм / К. Костюк // Полис. – 2000. – №5. – С.133–154.

11. Левин А. Долгий «обезьяний процесс» / А. Левин [Электронный ресурс] // Знание сила. – 2005. – Режим доступа: http://web.archive.org/web/20080412042033/http://www.znanie-sila.ru/online/issue_3485.html.

12. Осьмачко С. Г. Современная политическая доктрина Русской православной церкви / С. Г. Осьмачко // Ярославский педагогический вестник. – 2014. – №1. – С.77–83.

13. Подберезский И. В. Фундаментализм и постмодернизм / И. В. Подберезский [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.gazetaprotestant.ru/2005/09/fundamentalizm-i-postmodernizm-2/>.

14. Посредников Д. Политическое православие в Украине / Д. Посредников // Гілея: науковий вісник. – 2013. – №77. – С.283–285.

15. Святейший Патриарх Кирилл. Русский мир – особая цивилизация, которую необходимо собрать / Святейший Патриарх Кирилл [Электронный ресурс] // Официальный сайт Московского патриархата. – 2014. – Режим доступа: URL:<http://www.patriarchia.ru/db/text/3730705.html>.

16. Таркунины А. «Епископ утверждает: Холокоста никогда не было» / А. Таркунины [Электронный ресурс] // La Repubblica. – 2009. – Режим доступа: <http://www.inopressa.ru/article/23Jan2009/repubblica/hol.html>.

17. Тувинов А. Многоликий фундаментализм / А. Тувинов [Электронный ресурс] // Независимая газета. – 2001. – Режим доступа: http://www.ng.ru/religion/2001-09-26/10_fanatics.html.

18. Якунин Г. Исторический путь православного талибанства / Г. Якунин [Электронный ресурс] // Вехи. – 2002. – Режим доступа: <http://www.vehi.net/politika/yakunin.html>.

References

1. Anderkhill D. Islamskii fundamentalizm / D. Anderkhill, S. Barrett, P. Bernell i dr. [Elektronnyi resurs] // Ves' Mir. – 2001. – Rezhym dostupu: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/politology/3710/>.
2. Bychkov V. V. Estetika / V. V. Bychkov. – M.: Gardariki, 2004. – 556 s.
3. Busygina I. M. Obshchestvenno–politicheskii leksikon / I. M. Busygina, A. A. Zakharov. – M.: MGIMO, 2009. – 276 s.
4. Berkhovskii A. Politicheskoe pravoslaviie: russkie pravoslavnye traditsionalisty i fundamentalisty, 1995–2001 / A. Berkhovskii. – M.: SOVA, 2003. – 316 s.
5. Garadzha V. I. Sotsiologia religii. Uchebnoie posobiie / V. I. Garadzha. – M.: Nauka, 1995. – 223 s.
6. Ivanova T. N. Sovremennaaia russkaia pravoslavnaia periodicheskaia pechat': tipologia, osnovnyie napravleniia, zhanrovaia struktura: avtoref. dis. ... kand. fil. nauk: spets. 10.01.10 «Zhurnalistika» / T. N. Ivanova. – M., 2003. – 175 s.
7. Il'in V. I. Obshchestvo potrebleniia: teoreticheskaia model' i rossiiskaia real'nost' / V. I. Il'in // Mir Rossii. – 2005. – №2. – S.3–40.
8. Kirill (Gundiaiev). Norma very kak norma zhizni: Problema sootnosheniia mezhdru traditsionnymi i liberal'nymi tsennostiami v vybore lichnosti i obshchestva // Svoboda i otvetstvennost': v poiskakh garmonii / Kirill (Gundiaiev). – M.: Otdel vneshnikh tserkovnykh sviazei Moskovskoi Patriarkhii, 2008. – S.19–47.
9. Kolodin A. Islamskii fundamentalizm / A. Kolodin [Elektronnyi resurs] // Kul'tura very. Putevoditel' somnevaiushchikhsia – Rezhym

доступу: <http://religiocivilis.ru/islam/islami/297-islamskii-fundamentalizm.html?start=1>.

10. Kostiuk K. Pravoslavnyi fundamentalizm / K. Kostiuk // Polis. – 2000. – №5. – S.133–154.

11. Levin A. Dolgii «obez'ianii protsess» / A. Levin [Elektronnyi resurs] // Znanie sila. – 2005. – Rezhym dostupu: http://web.archive.org/web/20080412042033/http://www.znanie-sila.ru/online/issue_3485.html.

12. Os'machko S. G. Sovremenniaia politicheskaia doktrina Russkoi pravoslavnoi tserkvi / S. G. Os'machko // Iaroslavskii pedagogicheskii vestnik. – 2014. – №1. – S.77–83.

13. Podberezskii I. V. Fundamentalizm i postmodernism / I. V. Podberezskii [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <http://www.gazetaprotestant.ru/2005/09/fundamentalizm-i-postmodernizm-2/>.

14. Posrednikov D. Politicheskoe pravoslaviie v Ukraine / D. Posrednikov // Gileia: naukovyi visnyk. – 2013. – №77. – S.283–285.

15. Sviatishii Patriarkh Kirill. Russkii mir – osobaia tsivilizatsiia, kotoruiu neobkhodimo sberech' / Sviatishii Patriarkh Kirill [Elektronnyi resurs] // Ofitsial'nyi sait Moskovskogo patriarkhata. – 2014. – Rezhym dostupu: URL:<http://www.patriarchia.ru/db/text/3730705.html>.

16. Tarkuini A. «Episkop utverzhaet: Kholokosta nikogda ne bylo» / A. Tarkuini [Elektronnyi resurs] // La Repubblica. – 2009. – Rezhym dostupu: <http://www.inopressa.ru/article/23Jan2009/repubblica/hol.html>.

17. Tuvinov A. Mnoholikii fundamentalizm / A. Tuvinov [Elektronnyi resurs] // Nezavisimaia gazeta. – 2001. – Rezhym dostupu: http://www.ng.ru/religion/2001-09-26/10_fanatics.html.

18. Iakunin G. Istoricheskii put' pravoslavnoho talibanstva / G. Iakunin [Elektronnyi resurs] // Vekhi. – 2002. – Rezhym dostupu: <http://www.vehi.net/politika/yakunin.html>.

Fomenko A. V., competitor of the Department of Cultural Studies of the National Pedagogical Dragomanov University (Ukraine, Kyiv), antonio.fomenko@gmail.com

Phenomenon of religious fundamentalism on the post-Soviet space

The article is devoted to the study of the phenomenon of religious fundamentalism in the post-Soviet space. The article is devoted to the study of the phenomenon of religious fundamentalism in the post-Soviet space. The main manifestations of fundamentalism in the Catholic Church (Society of Saint Pius X, Opus Dei), Islam (Salafism), which express the protest of traditional culture, manifested in the form of extremism, terrorism, revisionist views on history, are traced. It is noted that an important feature of understanding fundamentalism in the key to the culture of postmodern is the factor of ignorance of the subject, which falls into the reality of the language game of the proposed narrative. The phenomenon of political orthodoxy, due to the presence of the original narrative component, is interpreted. It is proved that the conservative Russian Orthodoxy used the basic techniques and principles of postmodernism, resulting in the emergence of modern political orthodoxy as a manifestation of religious fundamentalism, the phenomenon of which in the post-Soviet space is associated with the remnants of the totalitarian past and the tendencies towards authoritarianism of state power.

Keywords: religious fundamentalism, political orthodoxy, post-Soviet space, postmodern culture, religious narrative.

УДК 101:37.013.73

Абакумова О. О.,

кандидат філософських наук, доцент кафедри промислової електроніки, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (Україна, Київ), e.o.abakumova@gmail.com

ДИСТАНЦІЙНА ОСВІТА: ГУМАНІЗМ ЧИ АНТИГУМАНІЗМ У ДІІ?

Стаття присвячена філософському осмисленню проявів у дистанційній освіті таких опозиційних соціокультурних факторів як гуманізм і антигуманізм. Проаналізовано принципові характеристики дистанційної освіти, що становлять її гуманістичну сутність. Визначено основні параметри антигуманізму, його суспільно-історична зумовленість, експліковано перетворену форму дистанційності та висвітлено її деформації, які вона отримує в умовах тотального відчуження.

Ключові слова: дистанційна освіта, гуманізм, антигуманізм, відчуження.

Сучасний стан суспільного розвитку характеризується цілою низкою соціальних трансформацій, пов'язаних із стрімким розповсюдженням комп'ютерних та комунікаційних технологій. Процеси інформатизації і глобалізації, впливаючи на всі сфери суспільного життя, не залишають можливостей для збереження традиційного соціального укладу, що безпосередньо відображається й на освітньому середовищі. Проте в нашій країні у силу особливостей динаміки освіти її зміни відстають від корінних зрушень у виробництві та культурі. І неузгодженість між діючою системою освіти і вимогами, що пред'являються сучасним суспільством до освітнього процесу, з кожним роком лише загострюється. Переважає прагматичний вектор освіти, тоді як для сталого суспільного розвитку необхідно готувати творчого соціального суб'єкта, адекватного сучасній вкрай динамічній культурній ситуації. Потреби адаптації освітньої діяльності до виконання нових соціальних функцій сприймаються і оцінюються як криза освіти. Відтак зростає інтерес до механізмів відродження гуманістичних ідеалів в освіті. Переорієнтація освіти на людину як мету і самоціль на думку багатьох філософів і педагогів є першою і головною умовою інновацій в освіті, стратегією її модернізації відповідно до вимог епохи.

У зазначеному контексті дослідницький інтерес автора викликає дистанційна освіта, що ґрунтується на сучасних інформаційних та комунікаційних технологіях. Протягом останніх десятиріч вона стала невід'ємним явищем освітньої та інформаційної культури більшості країн світу і з кожним роком все більш активно впливає на класичні форми освіти, насичуючи та збагачуючи їх інноваційними змістовними та організаційними компонентами, неминуче змінюючи як наповнення освіти, так і способи трансляції й засвоєння знань.

Своє висвітлення різні аспекти дистанційної освіти знайшли у наукових розвідках вітчизняних і зарубіжних вчених і педагогів: О. Андрєєва, В. Бикова, Д. Гаррисона, О. Густиря, В. Жулкевської, Д. Кігана, В. Кухаренка, Н. Морзе, М. Мура, Є. Полат, В. Солдаткіна, В. Тихомирова, А. Хуторського, Б. Шуневича та інших. Віддаючи належне існуючим напрямкам опрацювання проблеми, обсягу та якості сущого наукового доробку в цій області необхідно відзначити, що переважає інструментально-технічне, – суто утилітарне, – потрактування дистанційної освіти. На нашу думку технічні процеси затуляють те, що йдеться про освіту як фактор розвитку особистості, спосіб інкультурації, індивідуалізації і суб'єктивації всезагального, відтворення існуючої культури через відтворення соціального суб'єкта, його узагальнення, становлення його суб'єктності та здійснення гуманізму і творення дійсної історії.

Метою статті є осмислення проявів у дистанційній освіті таких опозиційних соціокультурних факторів як гуманізм і антигуманізм в контексті сьогоденної інформаційно-комунікаційної реальності.

Поняття «освіта» (рос. – «образование»; англ. – «education»; нім. – «bildung»; грецьк. – «paideia») є фундаментальним поняттям філософії, культурології, педагогіки, психології, соціології та інших теорій і галузей знання. Його багатогранний зміст розкривається, – безпосередньо, а чи то опосередковано, – через предметні області усіх без найменшого винятку наук. На